

ám ezek az egyházközségek végül mégiscsak szerepeltek az új egyházmegye alapító bullájában. Scapinelli az érintett plébániákról vélhetően Radu nagyváradai püspöktől szerzett tudomást. A püspök 1912 elején készített a szóban forgó plébániákról egy rövid kimutatást az 1880-as és az 1900-as népszámlálások alapján.

Két héttel később Scapinelli már egy igen terjedelmes beszámolóban Merry del Val bíboros-államtitkárnak jelzi, hogy a revízió szükségessége túlnyúlik a hívek lelki szükségletein. Megemlíti, hogy az egyházmegye területi kiterjedésének újragondolását Románia is igen erősen forszírozza, hozzátéve, hogy a román kérdés igen érzékeny pont a Hármasszövetségen belül is, így ennek az egyházi kérdésnek óhatatlanul kihatása lehet a nagypolitikára, hiszen Ausztria-Magyarországnak igencsak szüksége van egy oroszellenes Romániára. A revízióról valamennyi érintett fél hajlandó volt tárgyalni, igaz más-más alapon. A Vatikán csupán részleges területmódosítást akart, elsősorban saját presztízst óvandó. A román fél elvben valamennyi román többségű plébánia rekorporációját óhajtotta, míg a magyar kormányzat viszonzóság elvén területcseréről akart tárgyalni, hiszen magyarajkú görögkatolikus hívek jelentős számban maradtak még a román egyházmegyék területén. Az említett revíziós tárgyalások — némileg egybefolyva Tisza paktumtárgyalásaival — a felek meglehetősen távoli álláspontjai miatt nem hoztak eredményt.

A KSH által készített meglehetősen terjedelmes kimutatásokból tudjuk, hogy 1913. decemberében Mihályi érsek suffraganeus püspökeivel egyetértésben megnevezte a visszacsatolandó plébániákat, melyek román többséggel bírtak. A kérvény alapja a hívek anyanyelve volt, amellyel szemben a magyar kormány a beszélt nyelvekre is nagy hangsúlyt fektetve számos plébánia visszacsatolását ellenezte. Emellett a magyar kormányzat a viszonzóság elvén megnevezett több átcsatolandó magyar többségű települést, amely viszont a román félnek nem volt elfogadható. Végül a kormányzat olyan erdélyi nagyvárosokban szeretett volna új plébániákat alapítani, ahol a magyar ajkú hívek, ha arányukban kisebbségben, de jelentős számban voltak jelen.

Mint azt a bevezetőben említettem, Magyarországon sajnos eddig még nem jelent meg sem a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításával sem a magyarajkú görögkatolikusok mozgalmával kapcsolatban komolyabb összefoglaló munka. A püspökség felállítása volt a Világháború előtti utolsó nagy nemzetiségi skandalum Magyarországon. A román hívek természetesen az addigi legnagyobb volumenű erőszakos magyarosításként tekintettek a kérdésre, hiszen az közvetlenül a legfontosabb nemzetiségi intézményt, az egyházat támadta. Ezzel szemben a magyar kormányzat a többség kisebbségének érdekében hozott „defenzív” intézkedést hangsúlyozta. Ebben a kérdésben a román-magyar együttélés feloldhatatlan anomáliaként jelentkezett, hiszen a két nép nemzeti önszemléletének egy olyan metszéspontjában találjuk magunkat, melyben mindenki magának reivindicálja a jogot, hogy a nemzetiségi és felekezeti (kettős)identitásban rejlő esetleges ellentéteket feloldja. Cárja munkája a magyar történetírás szempontjából is igen hasznos és fontos mű, hiszen a Hajdúdorogi Püspökség felállítása túlmutat az egyházi kérdésen. Így nemcsak az egyháztörténet, hanem a román-magyar együttélés, a román nemzetépítés és nemzetszemlélet, vagy ha kisebb részben is, a világháború előtti román-magyar kapcsolatok töréspontjainak vizsgálatához is nyújthat számtalan hasznos adalékot.

Katkó Márton Áron

Fónagy Zoltán

A NEMESI BIRTOKVISZONYOK AZ ÚRBÉRRENDEZÉS KORÁBAN

Adattár I-II.

**MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,
Budapest, 2013. 712, 824 o.**

A nemesség vizsgálatának létjogosultságát talán már önmagában indokolja a hazai nemesség magas aránya és az abból következő társadalmi, gazdasági és kulturális tagozódás. Épp ezért a magyar történetírás figyelmét sem kerülte el a nemesség vizsgálata, de a kiváltságos rend eleinte a politikai hatalom birtokosaként került az elemzések középpontjába, vagy épp egy-egy család genealógiájára szűkültek az elvégzett kutatások háttérbe szorítva ezzel a nemesség társadalomtörténeti elemzéseit. Csak az 1980-as években indultak meg a nemesség számbeli, rendi, foglalkozásbeli tagozódására, vagyoni rétegződésére irányuló, történeti statisztikai vizsgálatok. A nemesi

földbirtokviszonyok változása, alakulása a későbbi korszakokra nézve szintén képezték már korábbi kutatások tárgyát, hiszen a földbirtokmegoszlás társadalmi, gazdasági, politikai jelentősége elvitathatatlan. A késő feudális kori birtokviszonyok országos szintű statisztikai elemzése azonban eddig váratott magára. Ígéretesek voltak ugyan Felhő Ibolya munkacsoportjának az úrbéri felvétel közlésére irányuló kezdeményezései, de a munka az I. kötet után félbeszakadt. Ezt a hiányt pótolja Fónagy Zoltán most megjelent munkája.

Fónagy Zoltán *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában* c. nagy terjedelmű munkája, adattára majd negyedszázad alatt készült el, hiszen az MTA BTK TTI tudományos főmunkatársa még az egyetem befejezését követően, 1987-ben kezdte meg az adatok gyűjtését Vörös Károly és Szabad György ösztönzésére. Fónagy azt a történeti irodalomban rögzült állítást kívánta számszerűsítő elemzésével alátámasztani, miszerint a feudális viszonyok felszámolását a középbirtokos nemesség szorgalmazta leginkább, miután az áruterelésnek köszönhetően ez a réteg egzisztenciája került veszélybe. A folyamatnak a megragadásához a birtokviszonyok alakulásának, változásának a megrajzolását tűzte ki célul. Kiinduló pontként a Mária Terézia féle úrbérrendezést, forrásként pedig az ekkor készült tabellákat választotta, ami a statisztikai feldolgozhatóság szempontjából is jó választásnak bizonyult, hiszen e forráscsoport egységes szempontok, elvek és országosan készült el, sőt az adott település nemesi birtokviszonyait is rögzítette. A forrás kiválasztást továbbá az is magyarázza, hogy a török kiűzése után ekkora már nyugvóponton ért a birtokátrendezés, tehát az így kialakult birtokstruktúra alapvonásaiban 1848-ig érvényben maradt.

Az országos birtokviszonyok rekonstrukciója, az egyre bővülő adattömeg kezelése, rendezése egyszemélyes vállalkozásként indult, ami már a kutatás kezdetén — számítógépek és adatbázis-kezelő programok hiányában — hatalmas feladatnak bizonyult. Később a „kutatócsoportnak méretezett” munka befejezését, megjelentetését hol egyetemi oktatás, hol külföldi megbízatások, hol személyes kitérők késleltették. A forráskiadvány és a feldolgozás között elhelyezkedő Adattár a Történeti Intézet és az OTKA támogatásának köszönhetően huszonhat év után — újra és újra nekilendülő — történeti munka eredményeként látott napvilágot, sőt az adatbázis felhasználója számára keresési és elemzési lehetőséget kínál az Arcanum gondozásában kiadott CD-melléklet.

A kutatás forrását tehát az Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltár Dep. Urbariale iratai adták, amelyek 44 megye 7600 helységének (23 millió hold) tabelláját tartalmazzák. Az innen hiányzó adatokat helytörténeti, megyei anyagokból esetlegesen pótolni, sőt ellenőrizni lehetett volna, de az adattömeg ismeretében ennek elvégzése nem várható el a szerzőtől. Már a kötet címe, majd később a szerző is hangsúlyozza, hogy az elemzés „csak” az úrbéres birtokkal rendelkező nemesekre terjed ki. A józsefi népszámlálás adatait és az adattárban szereplő 5600 birtokost összevetve, körülbelül minden tizedik nemes rendelkezett úrbéres telekkel vagy általvalóval, követezőképp ennek a tizednek a vizsgálatáról, birtokviszonyának a feltárásáról van csak szó. Az adatbázis vázát — az adatok egységesítése révén némi információvesztést követően — négy törzsadat alkotja: megyék, kódszámmal ellátott birtokosok, községek és úrbéres birtokok. 8900 helység, 5800 birtokos és 21000 birtoktest adataiból — nyomtatott és elektronikus formában egyaránt elérhető — három rendezett adatsor publikálására került sor.

Fónagy az Adattár I. részében Az úrbéres birtokok országos összesítése – Birtoktípusok és birtokkategóriák cím alatt birtoktípusok – kincstár, szabad királyi városok, mezővárosok, egyházi és világi magánbirtokosok – szerint csoportosította a birtokkal rendelkezőket. A fentebb megnevezett típusokon, illetve kategóriákon belül a birtokosok teljes úrbéres állományát méret szerinti csökkenő sorrendben közli. A kategóriák kialakításakor a szerző sem a méretre, sem a kategóriák közötti választóvonal meghúzására, sem azok elnevezésére vonatkozóan nem kívánt sarkalatos állításokat megfogalmazni. Ezek megalkotását ugyanis meghagyta az Adattár felhasználóinak, akik saját szempontjaikhoz, elemzéseikhez igazítva szabadon alkothatnak kategóriákat a közreadott adatsorokat felhasználva. Az Adattár II. része Úrbéres birtokok. Községi adatsorok megyénként címet viseli. Ebben a részben a birtokosokat, azok úrbéres birtokainak kiterjedését, továbbá a jobbágy- és zsellérháztartások számát megyék, illetve azon belül is helységek szerint sorolja fel. A második kötet majd teljes egészét kitevő III. rész Úrbéres birtokkal rendelkező földesurak és birtokaik cím alatt úrbéres földesurakat és birtokaikat a birtoktestek méreteivel együtt – a II. részhez hasonlóan – megyénként, továbbá helységenként teszi közzé. A három részből álló Adattárt végül saját tervezésű, színes térképsorozat egészíti ki. A község határos alaptérképeken az érintett vármegyék nagyobb birtokai, uradalmi rajzolódnak ki.

Az Adattár azonban nem csak nyomtatott formában, hanem a könyvhöz mellékelt CD-ROM segítségével is kutatható, ami megegyezően a kötet szerkezetével négy részre tagolódik:

az előzőleg már említett három adatbázisra és a térképsorozatra. A CD-n található program lehetővé teszi, hogy az adatbázis kezelője megyék, helységek vagy birtokosok nevére, illetve numerikus adatokra (számértékre és tetszőleges intervallumokra) keressen rá „egyszerű” vagy „bővített” keresés formájában. Így például a felhasználó rákereshet az 500 és 100 hold közötti birtokot viselő földesurakra, vagy az egy teleknél kisebb birtokkal rendelkezőkre is. A III. rész Adattára további lehetőséget tartogat a kutató számára, hiszen egy birtokos birtokainak az összességét vagy csak egyes birtokokat teheti keresésének alapjává.

A terjedelmes adatbázisokat egy nagyobb lélegzetű tanulmány előzi meg, ahol a szerző változza a kutatás jelentőségét, a feldolgozás módszerét, az adatbázis felépítését, a birtokviszonyok főbb statisztikai jellemzőit, továbbá külön taglalja az említett birtoktípusokat, azok nagyságát, arányát, megoszlását és regionális különbségeit. Ezek alapján a nemesi birtokviszonyok leginkább szembevetendő jellegzetessége a nemesi nagybirtok túlsúlya, hiszen az úrbéres állomány közel felét (47%) ez tette ki, sőt e kategórián belül a legnagyobb latifundiumok keretei között koncentrálódott: 10000 holdnál nagyobb földbirtokkal 62 földesúr rendelkezett, akik a feldolgozott birtokállomány kétötödét mondhatták magukénak. Magas birtokrészesedési arányuk — Békés, Csongrád, Árva megyét kivéve — túlnyomóan dunántúli megyékben volt jellemző. Az elemzés kimutatta azt is, hogy a nagybirtokosok zöme főként magyar főrangú családból kerültek ki, ami viszont azt a közvélekedést cáfolja, hogy a nagybirtokos arisztokrácián belül magas volt az indigena családok aránya. Az adatsor ezen felül kézen foghatóvá tette a gyakran összemosódó nagybirtokos és arisztokrácia kategóriáit is. A vizsgálat tanulsága szerint a főrangú birtokosok egyharmada számított tehetősnak, a másik harmada a középbirtokos, míg a többi a kisebb középbirtokos jövedelemszintjén élt.

Főnagyon hasonlóan fontos megállapításokat tett a középbirtokosok kategóriáját illetően is, hiszen amíg a nagy latifundiumok túlsúlya meghaladta az eddigi becsléseket, addig a bene possessio-natus nemesség esetében lefelé szükséges korrekcióval élni, hiszen a középbirtok alsó határán egyre többen bírtak egyre kisebb birtokokat. Miközben tehát a nagybirtok és a középbirtok határán, illetve a középbirtokosok között egyaránt megtalálhatóak a nagybirtokos arisztokrácia kisebb vagyónú tagjai és jómódú középbirtokosság elitje, addig a réteg alsóbb kategóriában elhelyezkedők csak kivételes esetben álltak kapcsolatban a nagybirtokos családokkal és kapcsolataik sokkal inkább a kisebb középbirtokosok rétegét szőtték át. A középbirtokosok jellemzően a Fel-föld középső és keleti, illetve Tiszántúl északi megyéiben regisztrálhatóak, a dél-magyarországi megyékben viszont hiányzott vagy csak vékony rétege alakult ki. Az utóbbi megyék birtokstruktúrájának alakulását tekintve érdemes lenne további vizsgálatokat végezni megyei források bevonásával. Az úrbéres földdel rendelkező nemesek legalacsonyabb, de egyben legnépesebb csoportját a 100 hold alatti kisbirtokosok, töredékbirtokosok, a jobbágytelekkel sem bíró úrbéres zsellérek felett uraskodó nemesek adják, akik az összeírásban szereplő nemeseknek csaknem kétharmadát jelentik.

Az elkészült adattár és annak elemzése több ponton rávilágít arra, hogy a vagyoni és társadalmi státusz nem feltétlen esett egybe a rendi társadalmon belül. A térképen is ábrázolt birtokok nagy része, főként a közép- és kisbirtokok (nagyságuk, elhelyezkedésük, széttagoltságuk alapján) leginkább csupán a járadékoltató rendszer révén termelhettek jövedelmet.

A hatalmas adattömeg kutathatóvá tétele és az informatív adatsorok mind társadalom-, mind gazdaságtörténészek és mind a helytörténet művelőinek értékes forrása lehet. A helytörténészek számára pedig külön feladatként szolgálhat az itt közölt adatok helyi, megyei szinten történő további csiszolása, finomítása.

Szilágyi Adrienn

LAJOS THALLÓCZY, DER HISTORIKER UND POLITIKER

Hrsg. *Dževad Juzbašić – Ress Imre*. 1. Auflage,

Sarajevo–Budapest 2010. 262 o.

THALLÓCZY LAJOS, A TÖRTÉNÉSZ ÉS POLITIKUS

Az utóbbi években örömdetesesen megnőtt a dualizmuskori, illetve a 19. századi magyar történetírással kapcsolatos érdeklődés. Ez kiterjed mind a szóban forgó időszak intézményrendszerére mind az ekkor lefolyt tudományos vitákra, a különböző irányzatokra, de egyes kiemelkedő,